

Anselm Kiefer

Sag mir wo die Blumen sind

Anselm Kiefer, Simon Schama en Antje von Graevenitz

Van Gogh Museum, Amsterdam
Stedelijk Museum Amsterdam
Uitgeverij Tijdsbeeld, Gent

Inhoudsopgave

- 6 Woord vooraf**
Emilie E.S. Gordenker
Rein Wolfs
- 8 In de voetsporen van Van Gogh**
Anselm Kiefer
- 32 Catalogus I**
Vroege tekeningen
- 46 Van Gogh en Kiefer – Een gedeelde liefde voor zonnebloemen**
Simon Schama
- 66 Catalogus II**
Werken 1995-2024
- 126 De erkenning van Anselm Kiefer in Nederland**
Antje von Graevenitz
- 152 Catalogus III**
Werken 1970-1990
- 168 Chronologie**
Tamara Klopper

- 186 Noten
- 191 Selectie van recente publicaties
- 192 Lijst van werken in de tentoonstelling
- 195 Over de auteurs en conservatoren van de tentoonstelling
- 196 Woord van dank
- 196 Verantwoording

Woord vooraf

Het Van Gogh Museum en het Stedelijk Museum Amsterdam zijn al meer dan vijftig jaar burens. Met twee gerenommeerde collecties op nog geen honderd meter afstand van elkaar bieden we onze museumbezoekers iets wat nergens anders te zien is: de grootste groep werken van Vincent van Gogh en zonder twijfel de belangrijkste collectie van moderne en hedendaagse kunst in Nederland. Toch heeft deze nabijheid niet eerder geleid tot een gezamenlijke tentoonstelling – tot nu. Door onze krachten te bundelen, hebben wij nu de mogelijkheid om een majeure tentoonstelling van een van de belangrijkste kunstenaars van deze tijd te presenteren. Dat is *Anselm Kiefer – Sag mir wo die Blumen sind*, één tentoonstelling, verdeeld over twee locaties, met één toegangsbewijs en één publicatie.

Kiefer, geboren in maart 1945, is een van de eerste Duitse kunstenaars die eind jaren zestig taboes rondom het Duitse oorlogsverleden doorbrak. Het landschap en de beladen architectuur uit het verwoeste Duitsland van zijn jeugd lopen vanaf het begin als een rode draad door zijn werk. Door de jaren heen breidt zijn thematiek zich uit met verwijzingen naar literatuur en poëzie, religie en mythologie, wetenschap en mystiek.

Deze tentoonstelling is als het ware een tweeluik. In het Van Gogh Museum ligt de focus op Kiefers

diepe interesse voor Van Gogh. Hier zijn nog niet eerder getoonde werken te zien evenals vroege tekeningen en een grote vitrine met een fragiele zonnebloem, die de kunstenaar als hommage aan Van Gogh speciaal voor deze tentoonstelling maakte. Het werk van Vincent van Gogh vormt vanaf het begin van zijn kunstenaarschap een rode draad door Kiefers oeuvre. Toen hij achttien jaar was kreeg hij een studiebeurs waarmee hij, in Van Goghs voetsporen, door Nederland, België en Frankrijk kon reizen. De vele schetsen en tekeningen die hij toen maakte heeft hij nog steeds. Het waren vooral Van Goghs vernieuwende composities, vervreemden-de perspectieven en expressieve verfgebruik die Kiefer aantrokken. Kiefer bewondert hem als kunstenaar pur sang, iemand die net als hijzelf steeds opnieuw probeert het onbereikbare te benaderen.

In het Stedelijk staat de bijzondere band die het museum al sinds de jaren tachtig met Kiefer heeft centraal. Het verwierf al vroeg iconische schilderijen als *Innenraum* en *Märkischer Sand*. Deze worden nu samen met andere publiekslievelingen, zoals *Voyage au bout de la nuit*, voor het eerst bij elkaar gepresenteerd. Ook wordt in het Stedelijk de rol van fotografie en film in Kiefers werk belicht, met hoogtepunten als de installatie *Steigend, steigend, sinke nieder*, waarin loden rollen voorzien zijn van persoonlijke foto's en historische beelden. Speciaal voor de monumentale lichthal van het Stedelijk ontwierp Kiefer een indrukwekkende installatie die zich uitstrekt over alle vier wanden. Het imposante werk, tevens de naamgever van de tentoonstelling, is gebaseerd op het anti-oorlogslied van Pete Seeger, beroemd geworden door de Duitse versie van Marlene Dietrich. Het legt een diepgaande verbinding met thema's als de waanzin van oorlog, het menselijk lot, ons aardse bestaan en de schoonheid van kunst.

Deze catalogus dient als verdieping op en als blijvende herinnering aan de tentoonstelling. In zijn essay bepleit gerenommeerd historicus Simon Schama Kiefers ongeëvenaarde belang in de kunstgeschiedenis. Kunsthistoricus Antje von Graevenitz beschrijft vanuit haar expertise van het Nederlandse kunstklimaat de receptie van Kiefers werk in Nederland, een geschiedenis die niet eerder zo uitgebreid is onderzocht. Zelf bespreekt Kiefer in een uitgeschreven lezing zijn connectie met Van Gogh. Onderzoeker bij het Stedelijk Tamara Klopper voegt hieraan een overzicht toe van de belangrijkste momenten in Kiefers leven en carrière.

Het maken van een tentoonstelling en publicatie van deze omvang vraagt om het vertrouwen, de welwillendheid en de steun van veel mensen. Onze dank gaat allereerst uit naar Anselm Kiefer zelf, die vanaf het begin in belangrijke mate betrokken was bij dit project en speciaal voor deze tentoonstelling nieuw werk creëerde. Zijn toewijding en nauwe betrokkenheid zijn van onschatbare waarde gebleken. Wij danken ook zijn team, onder wie Waltraud Forelli, Lucas Pottier en Laura Volkert, die ons met raad en daad hebben bijgestaan. Daarnaast willen wij White Cube bedanken, met name Jay Jopling en Susannah Hyman, voor hun genereuze steun.

We zijn de auteurs van deze publicatie zeer erkentelijk voor hun bijdragen, evenals uitgeverij Tijdsbeeld en vormgever Rolf Toxopeus van bureau Joseph Plateau. Uiteraard gaat onze dank ook uit naar de teams van beide musea die dit project mogelijk hebben gemaakt, met speciale erkenning voor de curatoren en redacteuren van deze publicatie, Edwin Becker, hoofdconservator tentoonstellingen van het Van Gogh Museum, en Leontine Coelwijn, conservator moderne en hedendaagse kunst bij het Stedelijk Museum,

alsmede de projectleiders Renske Brinkman, Sophie Cramer en Sander Rutjens. Tot slot bedanken wij alle bruikleengevers en begunstigers voor hun bijdragen. Allereerst dank aan de hoofdpartners van het Van Gogh Museum: het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de VriendenLoterij, ASML en DHL, en de hoofdpartners van het Stedelijk Museum: de VriendenLoterij en de Gemeente Amsterdam. Verder gaat onze dank uit naar de tentoonstellingspartners van het Van Gogh Museum: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Van Lanschot Kempen en de Sunflower Circle, en de tentoonstellingspartner van het Stedelijk Museum: het Stedelijk Museum Fonds. Ten slotte danken we de gezamenlijke tentoonstellings specifieke begunstigers en bruikleengevers: het Blockbusterfonds, de Turing Foundation, White Cube, Atelier Anselm Kiefer, Gagosian en Martijn en Jeannette Sanders.

Anselm Kiefer – Sag mir wo die Blumen sind is voor onze beide musea een ongeëvenaard project vanwege de samenwerking tussen onze instellingen en de studio van Anselm Kiefer, en door de schaal en diepgang van het werk dat wij presenteren. Wij zijn hierdoor geïnspireerd en hopen dat onze bezoekers en de lezers van deze catalogus zullen worden uitgedaagd om na te denken over de vragen die Kiefers werk opwerpt: over het menselijk bestaan, het verleden, het heden en de toekomst, en de kracht van kunst om ons te raken.

Emilie E.S. Gordenker,
directeur Van Gogh Museum
Rein Wolfs,
directeur Stedelijk Museum Amsterdam

In de voetsporen van Van Gogh

Anselm Kiefer

Toen ik achttien was, kreeg ik een reisbeurs van de CIS (Conference of Internationally-Minded Schools). Ik beloofde me in een onderwerp te verdiepen en een dagboek bij te houden. Ik koos voor een reis 'in de voetsporen van Van Gogh' door Nederland, België en Parijs naar Arles, waar ik drie weken in het dorpje Fourques op een boerderij werkte. Ik deed alles liftend, wat in die tijd nog kon. Voor mij was de reis een soort initiatie. Ik had nooit eerder gereisd, omdat mijn ouders nooit op vakantie gingen. Mijn reisdagboek won in 1964 de Prix Jean Walter en verscheen later in verschillende tijdschriften.

De tekeningen die ik op deze reis maakte, waren duidelijk beïnvloed door Vincent van Gogh, een invloed die tot op de dag van vandaag nog doorwerkt.

Anders dan je misschien van een adolescent zou verwachten, was ik niet geïnteresseerd in het emotionele aspect van Van Goghs werk of zijn ongelukkige leven. Wat mij imponeerde was de rationele structuur, de zelfverzekerde opbouw van zijn schilderijen, terwijl hij steeds minder grip op zijn leven had. Misschien voelde ik toen al aan dat het werk en het leven van een kunstenaar los van elkaar staan.

Omdat het niet makkelijk is zulke complexe werken echt goed te begrijpen, is het publiek vaak meer geïnteresseerd in de emotionele impact die een kunstenaar als Van Gogh kan hebben. In 2018 buitte een tentoonstelling over Frida Kahlo in het Victoria and Albert Museum in Londen juist dit aspect van het leven van de kunstenaar uit om meer bezoekers te trekken. De expositie bevatte niet eerder getoonde objecten: haar beenprothese, parfumsflesjes Chanel N°5, enzovoort. Het werk van de kunstenaar werd geofferd op het altaar van het goedkope effect.

1
Anselm Kiefer
Madame Marino, Landarbeiterin von Fourques
(*Mevrouw Marino, landarbeider uit Fourques*), 1963

2
Anselm Kiefer
Tekening uit reisdagboek, 1963